

Marcin Wójcik, Pamela Jeziorska-Biel

Badania z zakresu odnowy wsi prowadzone na Uniwersytecie Łódzkim – próba syntezy

Streszczenie: W ostatnich 25 latach kwestie wdrożenia programów odnowy wsi były jednym z kluczowych zagadnień podejmowanych w zakresie badań rozwoju obszarów wiejskich, zwłaszcza w kontekście europejskim. Prace naukowe realizowali przedstawiciele wielu ośrodków badawczych, reprezentujący różne punkty widzenia. Od ponad dekady problematyka ta jest również obecna w badaniach geografów i socjologów z Uniwersytetu Łódzkiego. Doświadczenie nabyte w czasie prac badawczych zarówno w województwie łódzkim, jak i w skali ogólnopolskiej umożliwia całościowe i krytyczne spojrzenie na kwestie teoretyczno-metodologiczne oraz praktyczne odnowy wsi. W artykule podkreślamy trzy istotne kwestie, wokół których ogniskujemy nasze przemyślenia, tj. odnowa wsi w badaniach nad rozwojem lokalnym, selektywny charakter programów oraz budowanie sensu miejsca. Wyniki syntezy badań prowadzonych na Uniwersytecie Łódzkim pokazują, że mamy do czynienia z pewnego rodzaju nasyceniem tą problematyką. Wskazujemy, że w odnowie wsi płynna jest nie tylko jej definicja, lecz także jako idea pełna jest ona paradoksów o charakterze przestrzennym, społecznym, metodycznym, a jednocześnie dąży do rozliczenia, wyciągnięcia wiążących wniosków na przyszłość, by całkiem prawdopodobnie, w sposób naturalny ustąpić miejsca nowym zainteresowaniom, wyzwaniom i interpretacjom wsi oraz wiejskości.

Słowa kluczowe: odnowa wsi, rozwój lokalny, społeczności lokalne, koncepcja miejsca.

Prof. dr hab. Marcin Wójcik, Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych, Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej, ul. S. Kopcińskiego 31, Łódź 90-142, e-mail: marcin.wojcik@geo.uni.lodz.pl, ORCID: 0000-0002-5236-5381; **dr Pamela Jeziorska-Biel**, Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Katedra Gospodarki Samorządu Terytorialnego, ul. Polskiej Organizacji Wojskowej 3/5, Łódź 90-255, e-mail: pamelajeziorska@uni.lodz.pl, ORCID: 0000-0001-5253-3886.

Utwór dostępny jest na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe.
[Creative Commons CC BY 4.0.](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

1. Wprowadzenie

Problematyka badawcza obszarów wiejskich w Polsce jest złożona, a próby jej uporządkowania i uogólnień są zadaniem wymagającym oraz dyskusyjnym, zwłaszcza gdy podejmuje się oceny wyników prac w dłuższej perspektywie czasowej (por. Wójcik 2021a; Halamska, Stanny, Wilkin [red.] 2019). Należy podkreślić, że badania obszarów wiejskich w Polsce cieszą się dużym zainteresowaniem wśród przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych (por. Stanny, Górczyńska, Gelo-Kluczyńska 2019). Istotne znaczenie dla popularności tej problematyki ma fakt stosunkowo wysokiej koncentracji ludności kraju na obszarach wiejskich, co daje podstawę do analizy wielu struktur i procesów o charakterze ekonomicznym, społecznym, politycznym czy przestrzennym. Ważna z punktu widzenia prac naukowych jest ocena efektów zjawisk, które zachodzą w tym specyficznym laboratorium zmiany, najpierw transformacji społeczno-gospodarczej lat 90. XX w., a później – co okazało się chyba bardziej istotne dla rozwoju obszarów wiejskich – przemian strukturalnych i kulturowych po akcesji Polski do Unii Europejskiej (UE). Wszystkie perspektywy i płaszczyzny podejmowane przez badaczy, w tym w studiach nad odnową wsi, ukazują przestrzeń wiejską nie tylko jako wielofunkcyjną, ale też złożoną z różnych, często bardzo skrajnych w zakresie postaw i ocen, grup społecznych (Halamska 2018). Z geograficznego punktu widzenia kluczowe są także zróżnicowania regionalne i wewnątrzregionalne oraz zmiany zachodzące w systemach terytorialnych, w tym krajobrazowe i środowiskowe (Czarnecki 2009).

Na tle wielu przekształceń, do których doszło w latach 90. XX w. i już w XXI stuleciu, kwestia odnowy wsi jawiła się zawsze jako problemowa zarówno pod względem koncepcyjnym, jak i w relacji do innych pojęć opisujących tranzycję społeczeństwa, gospodarki oraz przestrzeni (por. Kaleta 2007; 1992). Główną osią napięć w odniesieniu do precyzyjnego sformułowania zakresu merytorycznego odnowy wsi oraz celu badań była konfrontacja pomiędzy „swobodą” w formułowaniu nowych, chwytliwych w sensie symbolicznym, terminów w polityce rozwoju, zwłaszcza europejskiej, a pojęciami i programami badań naukowych trzymającymi się rygoru teoretyczno-metodologicznego (por. Kaleta 2007). Bardzo szybko okazało się, że większość prac naukowych poświęconych odnowie wsi zaczęła podejmować się oceny efektów, np. społecznych czy rewitalizacyjnych, formalnie ujętych programów finansowania projektów, odsuwając na bok kwestie szerszego osadzenia zidentyfikowanych mechanizmów zmian w teoriach rozwoju społecznego, ekonomicznego czy kulturowego (por. Kłodziński, Bład, Wilczyński [red.] 2007). Kwestie naukowej oceny efektów programów odnowy wsi (zarówno pozytywne, jak i negatywne) są dobrym przykładem hybrydyzacji badań jako przejawu podporządkowania pracy akademickiej praktyce społeczno-ekonomicznej

(por. Lisowski 2011). Wykorzystywanie wiedzy pochodzącej z różnych obszarów nauki do rozwiązywania ważnych problemów rozwoju społecznego jest bardzo istotne dla wieloaspektowej modernizacji miast i wsi. Należy jednak zauważyć, że takie transdyscyplinarne badanie efektów programowania rozwoju wytworzyło sytuację zachwiania równowagi pomiędzy poznawczą i praktyczną funkcją dyscyplin naukowych, z niekorzyścią dla tej pierwszej (Wójcik 2017a).

Wątpliwości dotyczących użycia pojęcia „odnowa wsi” w opisie wielu zmian społeczno-gospodarczych jest więcej i każda próba indywidualnej czy zbiorowej oceny kończy się wypunktowaniem pozytywnych efektów działań w społecznościach lokalnych i w miejscach (dobre praktyki) przy wskazaniu wielu kwestii dyskusyjnych dotyczących zwłaszcza jej formalno-prawnych (biurokratycznych) założeń, marginalizacji kwestii agrarno-ekonomicznych, pochodzenia idei i naśladownictwa działań czy dysfunkcji samorządności terytorialnej (por. Sykała, Dej [red.] 2018; Idziak, Wilczyński 2013; Wieruszewska [red.] 1992). Literatura zagraniczna i krajowa powstała w zakresie odnowy wsi w ostatnich kilkudziesięciu latach jest bogata i każdy jej przegląd staje się zagadnieniem samym w sobie, które stanowi źródło cennych wniosków dotyczących problemowego, metodycznego czy terytorialnego zróżnicowania badań (por. np. Wolski 2018; 2017a; 2017b; Jeziorska-Biel 2017a; 2015a; Wójcik 2017a; Idziak, Wilczyński 2013; Kaleta 1992).

Z uwagi na istnienie wielu podsumowań o charakterze naukowym i praktycznym, które wykonano w ostatnim ćwierćwieczu, autorzy chcieli uniknąć powielania wniosków zawartych w pracach innych badaczy i praktyków, koncentrując się na efektach własnych działań oraz uwypuklając uwagi krytyczne. Pierwsze prace o odnowie wsi zostały podjęte w Uniwersytecie Łódzkim na przełomie pierwszego i drugiego dziesięciolecia XXI w. (Jeziorska-Biel, Psyk-Piotrowska 2012; Wójcik 2010) i były systematycznie poszerzane w ciągu kolejnej dekady (Wolski, Wójcik 2021; Wójcik 2021b; Wójcik, Jeziorska-Biel 2018; Jeziorska-Biel 2017b; 2017c; 2015a; 2015b; Jeziorska-Biel, Wójcik 2017b; Wójcik 2017b; 2016a). Przyczyną zainicjowania takich badań była potrzeba naukowej oceny pierwszych społecznych i krajobrazowych efektów oddziaływania programów odnowy wsi. Przykładem obszernej realizacji tych badań było przygotowanie rozpraw doktorskich przez Pamelę Jeziorską-Biel, pt. „Realizacja programu «Odnowa Wsi» a poziom zrównoważonego rozwoju gmin województwa łódzkiego” (Jeziorska-Biel 2015a) pod kierunkiem Elżbiety Psyk-Piotrowskiej, oraz przez Oskara Wolskiego (2020a), pt. „Programy «odnowy wsi» w przemianach społeczno-gospodarczych obszarów wiejskich”, której promotorami byli Marcin Wójcik i Pamela Jeziorska-Biel. W związku z realizacją projektów badawczych, w tym najważniejszego dla badań akademickich odnowy wsi, tj. „Resituating the local in cohesion and territorial development (RELOCAL)” w ramach programu Horyzont 2020, wyniki studiów przypadku społeczności lokalnych zostały również

zaprezentowane w artykułach wieloautorских (np. Dmochowska-Dudek i in. 2022; Tobiasz-Lis i in. 2019). Ogólnopolski zespół badawczy pod merytorycznym i organizacyjnym kierownictwem pracowników Uniwersytetu Łódzkiego zrealizował także projekt na rzecz praktyki finansowany ze środków Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich (KSOW), pt. „Tworzenie sieci najciekawszych wsi” (np. Wójcik 2016a; 2016b). Ocena 50 wsi pod kątem potencjału do wejścia w „Sieć Najciekawszych Wsi” wynikała z funkcjonowania programu odnowy wsi zapoczątkowanego w województwie opolskim i rozszerzanego na inne regiony kraju (por. Wilczyński 2016; Niedźwiedzka-Filipiak, Wilczyński 2015).

Celem niniejszego opracowania była więc próba syntezy bogatego i zróżnicowanego materiału, zarówno o charakterze teoretycznym, koncepcyjnym, jak i empirycznym, który jest efektem prac podjętych przez badaczy z Uniwersytetu Łódzkiego. W kolejnych częściach artykułu poruszono kwestie relacji programu odnowy wsi oraz koncepcji rozwoju lokalnego w płaszczyźnie poznawczej i praktycznej, wymiarów selektywnego oddziaływania na społeczności lokalne i przestrzeń oraz roli działań w wymiarze społeczno-kulturowego tworzenia miejsc na obszarach wiejskich.

2. Odnowa wsi jako zagadnienie badań nad rozwojem

Podstawową cechą działań wszystkich interesariuszy w zakresie odnowy wsi jest realizacja zadań praktycznych (głównie projektów). W ten sposób społeczność lokalną i poszczególnych działaczy, w tym władze i instytucje, traktuje się w badaniach przede wszystkim jako praktyków nastawionych na osiągnięcie określonego celu widocznego (efekt przestrzenny) lub odczuwalnego (efekt społeczny) lub złożonego z dwóch wymienionych (Wójcik 2021b; Jeziorska-Biel 2017b). Odnowa wsi traktowana jako program rozwoju była zbiorem działań o charakterze zadaniowym.

Odnowa wsi jako zagadnienie praktyczne zmieniała się zależnie od faz ewolucji polityki rozwoju, a tym samym paradygmatu opisującego głównie umiejscowienie czynnika zmiany (wewnątrz/zewnątrz układu społeczno-terytorialnego). Warto w tym miejscu zauważyć, że modelowe ujęcie odnowy wsi miało konkretne pochodzenie terytorialne, tj. praktycznym wzorem były realizacje podejmowane w Niemczech, Austrii i innych państwach Europy Zachodniej, gdzie zbudowano relację pomiędzy ideą odnowy a koncepcją zasobów lokalnych (Wolski, Sykała 2016). Przeniesienie tej idei na polski grunt było w dużym stopniu zderzeniem kulturowym, zwłaszcza na obszarach wiejskich o wieloletnich zaniedbaniach powstałych zarówno w okresie gospodarki centralnie planowanej, jak i bolesnej transformacji lat 90. XX w. (Wójcik 2021b). Ważne znaczenie ma również różne rozumienie pojęcia odnowy wsi w Polsce i w krajach „starej” UE. Bezpośrednie tłumaczenie

tych terminów najczęściej z języków angielskiego i niemieckiego na język polski nie oddaje wszystkich niuansów semantycznych, co ma z kolei wpływ na projektowanie i wykonywanie zadań w tym zakresie (Wolski, Sykała 2016; Wójcik 2013)¹. Z tego względu w polskich warunkach dużo miejsca poświęcono w literaturze m.in. kwestiom zakresu zbieżności dwóch terminów, tj. odnowy i rewitalizacji. W polskiej wersji programów odnowy wsi określono, że wszelkie działania w tym zakresie mają zapobiegać negatywnym zjawiskom społecznym (w tym demograficznym) poprzez podnoszenie jakości życia i odbudowę bądź wzmocnienie wiejskiej tożsamości (Wolski 2017b). Wójcik (2017a, s. 16), wskazując na różne relacje pomiędzy geografiami człowieka a formami badań transdyscyplinarnych, uznał, że odnowa wsi to proces społeczny, którego docelowym efektem ma być poprawa jakości życia na obszarach wiejskich. Proces ten polega m.in. na racjonalnej organizacji przestrzennej wiejskich systemów osadniczych oraz budowaniu zrównoważonych podstaw rozwoju osiedli w odniesieniu do regionalnych i lokalnych tradycji historycznych, a także współczesnych uwarunkowań społeczno-gospodarczych. Odnowa wsi prowadzi do ożywienia struktur osadniczych w zakresie aktywności społecznej na rzecz miejsca zamieszkania oraz wzmocnienia postaw tożsamościowych, rozwoju działalności społecznych i ekonomicznych oraz poprawy krajobrazu kulturowego w kontekście jego spójności morfologicznej i funkcjonalnej.

Odnowa wsi jako praktyka badawcza nigdy nie stała się domeną tylko jednej dyscypliny naukowej, tak aby można było się odwołać do uniwersalnej podbudowy teoretyczno-metodologicznej. Zależnie od specjalizacji naukowej odnowa wsi łączyła się ściślej np. z badaniami nad aktywizacją społeczną i rolą liderów (socjologia, antropologia kulturowa), przemianami krajobrazowymi i funkcjonalnym wsi (geografia, planowanie przestrzenne i urbanistyka) czy aspektami finansowania projektów i ich realizacją (ekonomia i zarządzanie). Opisy anatomii działań w dużej mierze wychodziły spod ręki praktyków aktywistów, lokalnych animatorów, co odsunęło w cień zainteresowanie bardziej abstrakcyjnymi formami interpretacji rzeczywistości społecznej. W pracach zespołowych podział na domeny badawcze dyscyplin właściwie nie miał większego znaczenia, a głównym polem tworzenia ujęć transdyscyplinarnych była relacja pomiędzy społecznością lokalną a przestrzenią (miejsce) i w konsekwencji identyfikacja wpływów podjętych działań na jakość życia mieszkańców (por. Wójcik 2017b; Kłodziński, Błąd, Wilczyński [red.] 2007).

Transdyscyplinarne kierunki badań kształtowane są często na skutek oddziaływania ideologii i polityki rozwoju, przez co interpretacja wyników, a często i sam proces badawczy obciążony jest wpływem bieżącego dyskursu społecznego, politycznego i medialnego (Wójcik 2017a). Naukowcy to jedni z wielu interesariuszy

¹ *Rural renewal* (ang.) i *Dorferneuerung* (niem.), więcej na ten temat zob. (Wolski 2017c).

procesu zmiany, który z jakiegoś względu stał się społecznie (politycznie) istotny. Mariaż przedstawicieli specjalizacji naukowych, zwłaszcza wykorzystujących nowe technologie (cyfrowe), z interesariuszami reprezentującymi samorząd terytorialny, przedsiębiorców, polityków, działaczy społecznych i media prowadzi do wzrostu zainteresowania nowym terminem. Kiedy w polityce rozwoju pojawia się kolejna nadbudowa pojęciowa, to interesariusze zmiany – w tym środowisko naukowe – reaguje, podejmując znane już kwestie w ramach nowych ram organizacyjnych (politycznych i rozwojowych). Obecnie jest to wyraźnie widoczne w przypadku spadku popularności pojęcia „odnowa wsi” na rzecz „inteligentnych wsi” (*smart villages*) (Wójcik 2018).

3. Odnowa wsi jako narzędzie zmiany selektywnej

Jak wcześniej zauważono, głównym problemem w formułowaniu przedmiotu i celów badań był szeroki zakres pojęciowy odnowy wsi, co w dużej mierze wiązało się z mnogością podejść zarówno w ujęciu przedmiotowym oraz metodycznym, jak i narzędziowym. Sam termin „odnowa wsi” rodził pytania dotyczące z jednej strony wzorca odnowy, m.in. kwestii temporalnych (wieś tradycyjna – ujęcie nostalgiczne czy wieś przyszłości – ujęcie pragmatyczne), z drugiej zaś aspektów przestrzennych, tj. przyjęcia jednego z modeli regionalnych i krajowych jako punktu odniesienia i naśladownictwa (Wolski 2017c). Pytania dotyczące przedmiotu odnowy oraz zawarta w tej koncepcji wizja całościowej zmiany skłaniały raczej do porzucenia rozważań teoretycznych i uniwersalnych na rzecz konkretnych działań, projektów oraz nastawienia na osiągnięcie konkretnego efektu, co było i jest istotne z punktu widzenia autopromocji skuteczności władz samorządowych, liderów czy lokalnych animatorów. Czynniki polityczne przenikał wszystkie skale i aspekty odnowy, a ramy biurokratyczne nie pozwalały na zbyt duże odstępstwa od odgórnie zaplanowanych form i narzędzi interwencji w funkcjonowanie społeczności lokalnych, instytucji lub po prostu miejsc – wsi (Wolski, Wójcik 2021; Wolski 2019).

Wskazane wyżej kwestie były m.in. przyczyną selektywnego podejścia do odnowy wsi na kilku płaszczyznach. Choć problematyka odnowy wsi w ujęciu modelowym zawiera trzy równorzędne wymiary, tj. materialny (fizjonomiczny), społeczno-kulturowy i ekonomiczny, to realizacja projektów dotyczyła przede wszystkim kwestii organizacji społeczności lokalnych w zakresie form aktywizacji, wzmocnienia instytucji wiejskich i rozbudzania zainteresowania dziedzictwem kulturowym (Wolski 2018). Popularnym elementem projektów odnowy wsi były też nowe aranżacje miejsc publicznych (np. place zabaw, siłownie zewnętrzne, zieleńce itp.) (Wójcik 2010). Natomiast duża część projektów dotyczących modernizacji infrastruktury technicznej i społecznej nie miała z samą ideą odnowy wsi wiele

wspólnego. Odnowa wsi była w tym przypadku programem dobrym jak każdy inny, by podjąć próbę dofinansowania bieżących potrzeb samorządów lokalnych (Wolski, Wójcik 2021). Wymiar ekonomiczny, również ten polegający na rozwoju drobnej przedsiębiorczości, właściwie nie zaistniał (Wolski 2017b). Jednak w tym kontekście warto zauważyć, że kwestie rozwoju gospodarczego były wspierane za pomocą innych instrumentów wsparcia finansowego rolnictwa i innych działań ekonomicznych. Selektywne podejście do odnowy wsi na tej płaszczyźnie dotyczyło więc w dużej części przedsięwzięć pokrywających deficyty w finansowaniu działań społecznych i infrastrukturalnych przez samorządy lokalne. Programy odnowy wsi rzadko odnosiły się do specyfiki regionalnej czy lokalnej i oferowały niezależnie od miejsca i regionu podobny zestaw potencjalnych działań, a tym samym lokalnych efektów. Zbiór aktywności na poziomie gmin był niejednorodny i rzadko można było dostrzec długofalową strategię odnowy wsi w określonym wymiarze czy działaniu na rzecz poprawy wybranego z jakiegoś względu elementu rozwoju społeczno-gospodarczego. Badania w tym zakresie wskazują, że projekty odnowy wsi rzadko kiedy cechowały się innowacyjnością (Wolski 2018), a społeczności lokalne wraz z nadrzędnymi organizacyjnie względem nich władzami samorządowymi wybierały rozwiązania bezpieczne – znane, łatwe do skopiowania i względnie proste w realizacji. Analiza sposobów wyboru i wykonania projektów pozwala stwierdzić, że dochodziło do negatywnej selekcji potencjalnych działań, a tym samym idea odnowy wsi ulegała rozmyciu i spłaszczeniu już w fazie inicjalnej funkcjonowania odpowiednich programów (Wolski 2019; 2018).

Interesujące efekty przyniosły również badania ulokowania działań odnowy wsi w przestrzeni regionalnej. Od samego początku funkcjonowania programów odnowy wsi przedsięwzięcia te charakteryzowały się zróżnicowaną popularnością wśród samorządów gminnych (Jeziorska-Biel, Wójcik 2017). Z biegiem czasu do konkursów o środki na projekty odnowy wsi przystępowało coraz więcej gmin. Jednocześnie wzrastało zróżnicowanie typów działań, co – jak już zauważono – było efektem aplikowania o środki przeznaczane na działania zbieżne z zadaniami własnymi samorządów lokalnych. Najciekawsze wnioski w zakresie badania rozkładów przestrzennych osiągnięto w analizie lokalnej specyfiki procesu rozwoju obszarów wiejskich (Wolski 2020b). Przede wszystkim dowiedziono, że poszczególne sołectwa w gminie skrajnie różniły się pod względem liczby podejmowania aktywności związanych z realizacją projektów odnowy wsi. Jednak najbardziej zaskakujące spostrzeżenie badawcze dotyczyło tego, że tworzące się i funkcjonujące sieci aktywności społeczności lokalnych powstają niezależnie od granic administracyjnych. Badania w tym zakresie wymagałyby jednak przeprowadzenia pogłębionych studiów terenowych, które wychodziłyby poza klasyczne interpretacje w kategoriach strukturalnych (np. struktury demograficzne) czy behawioralnych (np. rola lidera)

i sięgnęłyby po wyjaśnienia np. z zakresu koncepcji bliskości (*relatedness*) oraz genezy układów społeczno-osadniczych i zależności od ścieżki (*path dependence*) (por. Wójcik 2016a; 2010).

4. Odnowa wsi jako nadawanie sensu miejscu

Krytyka umiejscowienia programów odnowy wsi w koncepcji (strategii) rozwoju obszarów wiejskich oraz charakteru działań społecznych w tym zakresie jest jedną z płaszczyzn interpretacji. Dotyczy ona przede wszystkim sposobów dochodzenia do efektów przestrzennych oraz społeczno-kulturowych. Inną kwestią jest zaś społeczne wyobrażenie miejsca, które poddawane jest zmianom wskutek realizacji określonego projektu, a często w ciągu kolejnych takich zdarzeń w społeczności lokalnej. Program odnowy wsi jako źródło finansowania rozwoju społeczności lokalnej traktowany jest przez członków wspólnoty instrumentalnie, a ludzie nie przywiązują się do projektu samego w sobie, ale do efektów, które wzmacniają poczucie lokalnej przynależności oraz są materialnym świadectwem potrzeb (np. infrastruktura). Nie bez powodu lokalne przestrzenie usiane są tablicami („przypominaczami”) z informacjami o źródłach finansowania i nazewnictwie programów. W społecznym wyobrażeniu programy rozwoju i projekty tworzą obraz płynny i eklektyczny. Biurokratyczna procedura jest doświadczeniem nielicznych osób, często urzędników wyszkolonych do pozyskiwania i obsługi środków, natomiast wspólnota doświadczeń rodzi się wokół samej realizacji w terenie oraz jej efektów (Dmochowska-Dudek i in. 2022; Tobiasz-Lis i in. 2019; Jeziorska-Biel 2017c; Wójcik 2016a, 2010).

Prace podjęte w ramach realizacji pomysłów z zakresu odnowy wsi w kontekście pobudzania aktywności społecznej i kształtowania tożsamości lokalnej przybliżyły nas do zrozumienia mechanizmów istnienia wsi jako „miejsc”. Można wymienić kilka uniwersalnych elementów, które są istotne dla tego procesu. Wzajemne zaufanie jest podstawą współpracy, zwłaszcza gdy ujawnią się liderzy gotowi przewodzić lokalnej wspólnocie. Stabilizatorem wysokiej aktywności społecznej są instytucje, które z czasem powinny nabrać kształtu organizacyjno-prawnego. Instytucje (np. stowarzyszenia) pomagają tworzyć plany rozwoju, ułatwiają realizację koncepcji w aspekcie infrastrukturalnym, a także zapewniają cykliczność wydarzeń. Ważną kwestią, która pomaga osiągnąć sukces w lokalnym środowisku, jest kreowanie tożsamości miejsca. W projektach odnowy wsi istotne jest wspólne dostrzeżenie tych zasobów lokalnych, dla których można zdefiniować określoną trajektorię rozwoju (Michalska, Zajda 2011). Ciekawy pomysł tworzy kolejne relacje w społeczności lokalnej oraz wzmacnia więź ludzi z przestrzenią. Proces społecznego wytwarzania przestrzeni, a także przekształcania jej

w „miejsce” wynika z dążenia ludzi do zaspokajania potrzeb, zarówno indywidualnych (własnej integracji, poczucia ciągłości, kształtowania tożsamości), jak i społecznych (potrzeby przynależności, uczestnictwa we wspólnocie, tworzenia więzi). Najważniejsze funkcje miejsc obiektywizują się więc w ich społecznej roli. Mimo że zdecydowana większość projektów odnawiających zrealizowanych w województwie łódzkim była ukierunkowana na poprawę sfery społecznej (aniżeli gospodarczej czy przyrodniczej, jeśli rozpatrywać efekty programu w kontekście zrównoważonego rozwoju) (Jeziorska-Biel 2015b; 2015c; 2015d), to niestety niewiele odnowionych przestrzeni zafunkcjonowało jako rzeczywiste miejsca. Nie jest także powiedziane, że realizacja projektów odnowy wsi stanowi warunek konieczny i wystarczający, by z przestrzeni fizycznej wyodrębnić miejsce ważne, pełne znaczeń, sensów, czyli takie, które jest oswojone przez i dla społeczności lokalnej. Może jednak, jeśli przyjmiemy, że jedne przestrzenie są bardziej predestynowane od innych – to znaczy mają większy „potencjał miejsca” – to objęcie ich programem odnowy wsi okaże się skuteczniejsze niż w pozostałych przypadkach. Stworzenie zaś miejsc subiektywnie ważnych dla ich odbiorców powinno być celem i podstawowym efektem wdrażania projektów odnawiających. Takie oswojone przestrzenie niosą za sobą większe prawdopodobieństwo zaistnienia jako funkcjonalne i spełniające potrzeby mieszkańców w porównaniu z przestrzeniami nieoswojonymi, obcymi dla ich codziennych użytkowników (Jeziorska-Biel 2017b).

Spoleczne działanie napotyka na problem przede wszystkim w tworzeniu długookresowych planów lokalnych wspólnot i trzymaniu się przyjętej wizji zmian. „Odnawianie wsi” można postrzegać jako sprzeciw wobec wzorców promowanych w kulturze masowej. Wieś i jej przestrzeń zostaje przystosowana do nowych funkcji, co sprowadza się najczęściej do działań w aspekcie fizycznym (np. odnowienie budynków) oraz symbolicznym (określenie znaczenia). Można wyróżnić dwa konteksty tworzenia i eksploatacji przestrzeni na wsi. Pierwszy to pielęgnacja kulturowej tożsamości wsi i pamięci o danym miejscu oraz ludziach. Natomiast drugi związany jest z żywieniem ekonomicznym, turystyką, promocją wsi, które mają przyczynić się do rozwoju wielofunkcyjnego i wzrostu jakości życia mieszkańców. W tym dualizmie trzeba szukać możliwości wcielenia w życie zasad trwałego rozwoju. One właśnie pozwalają zyskać równowagę pomiędzy człowiekiem ze środowiskiem z jednej strony a trwaniem i zmianami z drugiej. Te dwa konteksty dobrze się uzupełniają i dopiero łącznie budują paradygmat rozwoju obszarów wiejskich, w tym ten utożsamiany z odnową wsi. Dlatego ich równowaga jest ważna dla kształtowania się świadomości pozytywnej społecznej zmiany, która obejmuje trwanie historyczno-kulturowe i ekonomiczne podstawy ludzkiej egzystencji (Wójcik 2016a).

5. Podsumowanie

Jedną z pierwszych i kluczowych polskich publikacji – głosów w dyskusji nad problematyką odnowy wsi – lokowała główny przedmiot zainteresowania niniejszego tekstu „między mitem a nadzieją” (Wieruszewska [red.] 1992). Wydaje się, że dziś, próbując podsumować ćwierćwiecze działania tego programu (nazywanego różnie, m.in.: metodą, procesem, narzędziem czy ruchem społecznym), nadal stoimy przed tym rozstrzygającym wyzwaniem. Rozliczając się z obecności odnowy wsi w Polsce, trudno w tym momencie nie zwizualizować sobie splendoru aktywizacji społeczności lokalnych – wyciągniętych z marazmu liderów lokalnych, powołania do życia wspólnot lokalnych, pobudzonych do działań mieszkańców – czy też w odniesieniu do przestrzeni: jej estetycznej, odnowionej, często tematycznej przemiany. Uchwycenie sensu i motywacji do działań, odnalezienie poczucia wpływu i sprawczości, powrót do idei czynów społecznych, bazowanie na zasobach, wypracowanie strategii złagodzenia trapiących problemów społecznych, jak również uczynienie przestrzeni miejscem przyjaznym i funkcjonalnym – to przejawy odnowy wsi jako procesu uruchamianego oddolnie (stale ożywiającej nadziei na lepsze jutro). Ale zdaje się, że na szali mamy również odczarowany mit odnowy wsi, tj. niewydolne biurokratyczne mechanizmy, fasadowość projektów, krótkowzroczność planów i strategii lokalnych, szablonowość wdrażanych rozwiązań, brak kompleksowego (ogólnopolskiego) programu odnowy wsi i wiele innych, nieskutecznych, a wręcz negatywnych działań, wypaczających faktyczną ideę wdrożenia programu. Zatem pewien dualizm – jednoczesne współwystępowanie podmiotowych i przedmiotowych aspektów odnowy wsi – jest wpisany w realizację tego podejścia w polskich warunkach. Toteż akceptacja braku ucieczki przed owymi sprzecznościami pozwala spojrzeć na odnowę wsi z większą życzliwością.

Jako program niedoskonały, ale dla wielu naukowców ważny, także wdzięczny pod względem badawczym temat odwołujący się do wyczekiwanej zmiany społecznej, remedium na pogłębiające się i nieuniknione problemy obszarów wiejskich, mimo że nie stanowi naukowej teorii rozwoju obszarów wiejskich, został tak chętnie przyjęty przez różne środowiska badaczy wsi i wiejskości. Niniejszy tekst stanowił próbę scalenia krytycznych przemyśleń badaczy z Uniwersytetu Łódzkiego w odniesieniu do następujących problemów: odnowa wsi jako zagadnienie badań nad rozwojem, odnowa wsi jako narzędzie zmiany selektywnej oraz odnowa wsi jako nadawanie sensu miejscu. Problematyka odnowy wsi w ośrodku łódzkim była szeroko poruszana w rozprawach doktorskich, licznych pracach publikacyjnych geografów człowieka i socjologów, a także w różnych wymiarach rozwijana w ramach działających projektów badawczych. Mimo zauważalnych dysonansów nie można więc odmówić jej atrakcyjności i magnetyzmu.

Wacław Idziak (2008), szczerze zachwycony odnową wsi, postulował, że należy wymyślić wieś od nowa, a nowa wieś powstaje w głowie i w sercu, czerpiąc m.in. z takich zasobów, jak wolna i zuchwała wyobraźnia czy gwałtowne źródła inspiracji. Potrzebne jest zastosowanie podejścia doceniającego, reinterpretacji rzeczywistości (zmiana modeli myślowych, funkcji, indukowanie nowych narracji), kreatywności, partnerstwa i uczenia się w działaniu w myśl teorii społecznego konstruktywizmu (Idziak 2008, s. 111–137). Rezonuje to z nowymi podejściami do rozwoju obszarów wiejskich, które stają się coraz bardziej popularne i użyteczne, jak np. *smart villages*. I mimo że Ryszard Wilczyński konsekwentnie podkreśla, iż odnowa wsi nigdy się nie kończy, jest jednocześnie drogą i procesem, to wydaje się, że jako pojęcie i zjawisko wymaga obecnie gruntownego przemyślenia.

Potrzeba podsumowania i bilansu, której niewątpliwie sprzyja rocznica 25 lat doświadczeń, próba syntez i analiz, uchwycenia sukcesów i wątpliwości, świadczy o pewnego rodzaju nasyceniu problematyką. W odnowie wsi płynna jest nie tylko jej definicja, lecz także jej idea pełna paradoksów o charakterze przestrzennym, społecznym, metodycznym, a jednocześnie dążąca do rozliczenia, wyciągnięcia wiążących wniosków na przyszłość, by całkiem prawdopodobnie, w sposób naturalny ustąpić miejsca nowym zainteresowaniom, wyzwaniom i interpretacjom.

Bibliografia

- Czarnecki A. (2009). *Rola urbanizacji w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Dmochowska-Dudek K., Wójcik M., Tobiasz-Lis P., Jeziorska-Biel P. (2022). Shaping public spaces in rural areas: Lessons from villages in the gmina of Krobia, Poland. W: H. Barcus, R. Jones, S. Schmitz (red.). *Rural Transformations: Globalization and its Implications for Rural People, Land, and Economies* (s. 132–150). New York: Routledge.
- Halamska M. (2018). Koncepcja les espaces sociaux localisés w badaniach struktury społecznej wsi. *Roczniki Nauk Społecznych*, 46 (4), 43–61. DOI:10.18290/rns.2018.46.4-3.
- Halamska M., Stanny M., Wilkin J. (red.) (2019). *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi. Tom 1 i 2*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN. DOI:10.53098/9788373839984.
- Idziak W. (2008). *Wymyślić wieś od nowa. Wioski tematyczne*. Koszalin: Alta Press.
- Idziak W., Wilczyński R. (2013). *Odnowa wsi. Przestrzeń, ludzie, działania*. Warszawa: Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA.
- Jeziorska-Biel P. (2017a). Podejście monograficzne w badaniach nad odnową wsi. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica*, 63, 93–103. DOI:10.18778/0208-600X.63.07.
- Jeziorska-Biel P. (2017b). Gospodarowanie przestrzenią w odnowie wsi – zastosowanie koncepcji miejsca do analizy projektów odnowy wsi. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 28, 17–30. DOI:10.18778/1508-1117.28.02.

- Jeziorska-Biel P. (2017c). Uwarunkowania odnowy wsi w Polsce. Przypadek wsi Spycimierz. *Studia Obszarów Wiejskich*, 48, 149–161. DOI:10.7163/SOW.48.9.
- Jeziorska-Biel P. (2015a). Realizacja programu „Odnowa Wsi” a poziom zrównoważonego rozwoju gmin województwa łódzkiego. Maszynopis rozprawy doktorskiej. Łódź: Uniwersytet Łódzki.
- Jeziorska-Biel P. (2015b). Odnowa wsi w gminie Nowosolna w województwie łódzkim. W: E. Psyk-Piotrowska (red.). *Nowe mechanizmy rozwoju obszarów wiejskich* (s. 117–139). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Jeziorska-Biel P. (2015c). The „Rural Renewal” programme as a mechanism of promoting sustainable development of municipalities in Poland example of the Lodz Region. W: K. Zajda, S. Michalska (red.). *Young Researchers and the Problems of Polish Rural Areas* (s. 31–42). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Jeziorska-Biel P. (2015d). Edukacyjny wymiar programu odnowa wsi na przykładzie gminy Nowosolna województwa łódzkiego. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 20, 139–153. DOI:10.18778/1508-1117.20.09.
- Jeziorska-Biel P., Psyk-Piotrowska E. (2012). Społeczne oblicze rewitalizacji obszarów wiejskich. Wdrażanie programu „odnowa wsi” w województwie łódzkim – założenia badań socjologicznych. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 24 (2), 95–106.
- Jeziorska-Biel P., Wójcik M. (2017). Społeczne i przestrzenne aspekty procesu odnowy wsi (przypadek województwa łódzkiego). *Biuletyn KPZK PAN*, 267, 121–132. DOI:10.24425/118512.
- Kaleta A. (2007). Odnowa wsi z perspektywy historycznej. W: M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński (red.). *Odnowa wsi w integrującej się Europie* (s. 77–86). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Kaleta A. (1992). Podstawowe założenia odnowy obszarów wiejskich Europy. W: M. Wieruszewska (red.). *Odnowa wsi. Między mitem a nadzieją* (s. 14–46). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Kłodziński M., Błąd M., Wilczyński R. (red.) (2007). *Odnowa wsi w integrującej się Europie*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Lisowski A. (2011). Geografia i nauki społeczne w nauce transdyscyplinarnej. W: K. Marciniak, K. Sikora, D. Sokołowski (red.). *Koncepcje i problemy badawcze geografii* (s. 69–90). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSG.
- Michalska S., Zajda K. (2011). Trajektorie wykorzystania zasobów lokalnych w procesie rozwoju partnerstw terytorialnych. „Case study” lokalnych grup działania „Dolina Karpia” oraz „Dolina Rawki”. *Więś i Rolnictwo*, 4 (153), 123–138.
- Niedźwiedzka-Filipiak I., Wilczyński R. (2015). *Walory miejscowości – tworzywem Sieci Najciekawszych Wsi*. Opole: Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego.
- Stanny M., Górczyńska B., Gelo-Kluczyńska M. (2019). *Sto lat rozwoju polskiej wsi. Przegląd bibliograficzny*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN. DOI:10.53098/9788365390844.
- Sykała Ł., Dej M. (red.) (2018). *Odnowa wsi jako narzędzie rozwoju lokalnego. Ujęcie teoretyczne i praktyczne*. Kraków: Krajowy Instytut Polityki Przestrzennej i Mieszkalnictwa.

- Tobiasz-Lis P., Wójcik M., Dmochowska-Dudek K., Jeziorska-Biel P. (2019). Thematic village as the new anchor for local development: A lesson from Masłomęcz, Poland. *Europa Regional*, 26 (2), 29–42.
- Wieruszewska M. (red.) (1992). *Odnowa wsi. Między mitem a nadzieją*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Wilczyński R. (2016). Sytuacja rozwojowa wsi w województwie opolskim w warunkach depopulacji. *Studia Obszarów Wiejskich*, 41, 209–227.
- Wolski O. (2020a). Programy „odnowy wsi” w przemianach społeczno-gospodarczych obszarów wiejskich. Maszynopis rozprawy doktorskiej. Łódź: Uniwersytet Łódzki.
- Wolski O. (2020b). Zastosowanie narzędzi GIS do określenia lokalnej specyfiki procesu rozwoju obszarów wiejskich. Studium aktywności społeczności lokalnych w programie odnowy wsi w województwie wielkopolskim. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio B – Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia*, 75, 37–67. DOI:10.17951/b.2020.75.37-67.
- Wolski O. (2019). Jaka jest reprezentacja formalna wsi w Polsce? Studium wojewódzkich programów odnowy wsi. *Studia Obszarów Wiejskich*, 55, 7–25. DOI:10.7163/SOW.55.1.
- Wolski O. (2018). Problem (nie)innowacyjności w projektach odnowy wsi. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 31, 17–37. DOI:10.18778/1508-1117.31.02.
- Wolski O. (2017a). Zastosowanie systematycznego przeglądu literatury w badaniach geograficznych na przykładzie studiów odnowy wsi. *Słupskie Prace Geograficzne*, 14, 223–240.
- Wolski O. (2017b). Specyfika wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce w kontekście literatury naukowej dotyczącej odnowy. *Studia Obszarów Wiejskich*, 48, 51–73.
- Wolski O. (2017c). Odnowa wsi jako przedmiot badań. Ewolucja i systematyzacja pojęcia. *Wieś i Rolnictwo*, 2 (175), 119–145. DOI:10.53098/wir022017/06.
- Wolski O., Sykała Ł. (2016). Zasoby lokalne, odnowa wsi i koncepcje rozwoju obszarów wiejskich. Próba teoretycznego ujęcia zależności. *Studia Obszarów Wiejskich*, 44, 21–38.
- Wolski O., Wójcik M. (2021). How do UE beneficiaries perform rurality and rural development: The case of the Polish countryside. W: A. Kratzer, J. Kister (red.). *Rural-Urban Linkages for Sustainable Development* (s. 207–233). New York: Routledge.
- Wójcik M. (2021a). Człowiek i przestrzeń. Geneza geografii wsi w Polsce. W: M. Halamska, M. Stanny, J. Wilkin (red.). *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi. Tom 3* (s. 329–355). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Wójcik M. (2021b). *Społeczno-kulturowy wymiar przestrzeni wiejskiej. Studia z geografii człowieka*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wójcik M. (2018). *Inteligentny rozwój obszarów wiejskich (smart rural development): Koncepcja, wymiary, metody*. Łódź: Global Point.
- Wójcik M. (2017a). Odnowa wsi jako przedmiot badań geograficzno-osadniczych. *Studia Obszarów Wiejskich*, 48, 7–18. DOI:10.7163/SOW.48.1.
- Wójcik M. (2017b). W kierunku „miejsca”. Budzenie uśpionego potencjału wsi. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 28, 5–16. DOI:10.18778/1508-1117.28.01.

- Wójcik M. (2016a). *Tożsamość i „miejsce”. Budzenie uśpionego potencjału wsi*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wójcik M. (2016b). Uwarunkowania tworzenia „sieci najciekawszych wsi”. Wyniki oceny eksperckiej 50 polskich miejscowości. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 25, 109–129. DOI:10.18778/1508-1117.25.06.
- Wójcik M. (2013). Obszary versus miejsca, czyli o przestrzennych formach interpretacji przemian polskiej wsi. *Studia Obszarów Wiejskich*, 34, 9–22.
- Wójcik M. (2010). Struktura i działanie – społeczno-geograficzna interpretacja oddziaływania funduszy Unii Europejskiej na przykładzie programu „Odnowa wsi”. *Studia Obszarów Wiejskich*, 24, 186–201.
- Wójcik M., Jeziorska-Biel P. (2018). Kształtowanie tożsamości lokalnej w „tematycznej” odnowie wsi. *Biuletyn KPZK PAN*, 270, 74–189.

Research in the Field of Rural Renewal at the University of Lodz: An Attempt at Synthesis

Abstract: In the last 25 years, the issues of implementing rural renewal programmes have been one of the key issues undertaken in the field of rural development research, especially in the European context. Scientific works were carried out by representatives of various research centers and representing various points of view. For over a decade, this issue has been present in the research of geographers and sociologists from the University of Lodz. The experience gained during research work, both in the Łódź Voivodeship and on a national scale, gives the opportunity to take a holistic and critical look at the theoretical and methodological issues as well as practical rural renewal. In the article, we highlight three important issues around which we focus our thoughts, i.e. the contribution of rural renewal to research on local development, the selective nature of programmes and building a sense of place. The results of the synthesis of research conducted at the University of Lodz show that we are dealing with a kind of saturation with this issue. We point out that in the rural renewal not only its definition is fluid, but that as an idea it is full of paradoxes of a spatial, social and methodical nature, but at the same time it strives to settle accounts, draw binding conclusions for the future, and quite possibly naturally give way to new interests, challenges and interpretations of the countryside and rurality.

Keywords: rural renewal, local development, local communities, the concept of place.